

โครงการอนุรักษ์มรดกทางด้านสถาปัตยกรรมและปรับปรุงภูมิทัศน์ของชุมชน ในพื้นที่ริมฝั่งคลองแสนแสบ : กรณีศึกษาชุมชนบ้านครัว¹

THE ARCHITECTURAL HERITAGE CONSERVATION AND THE LANDSCAPE RENOVATION IN THE COMMUNITY ALONG SANSAB CANAL : A CASE STUDY OF BANKRUA COMMUNITY

วิภาวี อนุพันธ์พิศษุ / VIPAVEE ANUPUNPISIT

คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ / FACULTY OF MEDICINE, SRINAKHARINWIROT UNIVERSITY

เสณีย์ สุวรรณดี / SENEI SUWANDEE, มณี พนิชการ / MANEE PANICHKARN, อาดิศร์ อิดริส รัชภมณี / ADIS IDRIS RAKSAMANI, และเสณีย์ เวชพัฒน์พงษ์ / SENEI WECHPATHPHONG

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต / FACULTY OF ARCHITECTURE, KASEM BUNDIR UNIVERSITY

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และปรับปรุงสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ชุมชนบ้านครัวซึ่งเป็นชุมชนริมคลองแสนแสบที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ชุมชนได้เติบโตขึ้นควบคู่กับการขยายตัวของเมืองกรุงเทพฯภายใต้ปัจจัยที่สำคัญได้แก่ 1. นโยบายการพัฒนาของทางราชการและกฎหมาย 2. การเติบโตและการขยายตัวของเมือง 3. การเติบโตของชุมชน การพัฒนาทั้ง 3 ส่วนดังกล่าวเกิดขึ้นโดยขาดปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในประเด็นต่างๆ ทั้งทางกายภาพ และ สังคม ในการศึกษาจึงต้องพิจารณาประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในภาพรวมและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาในลักษณะของการบูรณาการ เพื่อให้เกิดแนวทางการพัฒนาชุมชนที่สัมพันธ์กับเมืองรอบนอกโดยที่ชาวชุมชนยังคงรักษาอัตลักษณ์ไว้ได้และเปิดโอกาสให้สังคมได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชน โดยไม่กระทบต่อความเป็นส่วนตัวของชุมชน

มีกระบวนการศึกษาที่สำคัญดังนี้

1. รวบรวมและวิเคราะห์องค์ความรู้ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ตลอดจนการใช้พื้นที่ตลอดแนวริมคลองแสนแสบ
2. จัดทำฐานข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชนบ้านครัวร่วมกับผู้นำและตัวแทนจากชุมชน
3. เสนอแนวทางในการอนุรักษ์มรดกทางด้านสถาปัตยกรรมและการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนบ้านครัว นำเสนอผ่านการออกแบบร่างและแนวทาง (guideline) การวางผังบริเวณเพื่อการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ในการอนุรักษ์มรดกทางด้านสถาปัตยกรรมและปรับปรุงภูมิทัศน์ของชุมชนบ้านครัวนั้น ควรวางแผนอนุรักษ์พื้นที่บริเวณอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับการปรับปรุงภูมิทัศน์ของทางเดินริมคลอง และปรับปรุงพื้นที่โล่งสำหรับประกอบกิจกรรมส่วนกลางที่มีอยู่ในชุมชนให้มีความสวยงามและมีการใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเสนอเป็นแนวทาง (Guideline) เพื่อใช้ในการพัฒนาในงานวิจัยขั้นตอนต่อไป

คำสำคัญ : การพัฒนาและปรับปรุง สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ พื้นที่ริมคลองแสนแสบ ชุมชนบ้านครัว

Abstract

The main objective of the research is to study the architectural conservation and the landscape renovation of Bankruea community at the Sansab waterside area according to the community requirement. The selected communities have expanded along with the city while maintaining their cultural identity. The main factors of the communities' growth are

1. The Government policies and laws
2. Bangkok urban expansion
3. The community expansion

However, those 3 factors have been developed in the lack of mutual relationship. The impacts have affected the communities' life in physical and social aspect.

To design and renovate the community landscape, the related context should be studied in a holistic way and integrated development approach should be created. The research result will be the approach for communities' development which will encourage the relationship between communities and the urban society. The tourists should have more opportunity to learn about the history and cultures of the communities by not disturb the communities' daily life.

The research process is

1. Collect and analyze the knowledge about the architecture, landscape and land use along the Sansab waterside area.
2. Manipulate the physical database of Bankruea community.
3. Propose the guideline for Bankruea community to conserve particularly their architectural heritage and to renovate their landscape.

The study reveals that to conserve the architecture and landscape of the Bankruea communities, the architectural heritage conservation plan and the landscape renovation plan should be operated together. The design approach will be proposed as a design guideline for the development in the next phase of the research.

Keywords : Development and renovation, architecture, landscape, Sansab waterside area, Bankruea community

¹ โครงการนี้เป็นโครงการวิจัยภายใต้ชื่อชุดโครงการ การศึกษาคูณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมคลองแสนแสบ โดย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ร่วมกับ มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก งบประมาณแผ่นดินประจำปี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปี 2553-2554 และสำนักบริหารโครงการวิจัยในอุดมศึกษาและพัฒนา มหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

ความสำคัญของโครงข่ายคลองในกรุงเทพฯ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา [1] ระหว่างที่ราชลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำบางปะกงเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นเส้นทางการค้าและลำเลียงผลิตผลการเกษตรที่สำคัญ โดยเฉพาะบริเวณ “บางกอก” ที่เป็นจุดพักเรือที่เดินทางจากอ่าวไทยก่อนที่จะเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา [2] นั้นได้ทวีความสำคัญขึ้นหลังจากการสถาปนากรุงธนบุรี (พ.ศ. 2311) และกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325) เป็นราชธานีตามลำดับ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระนครและ พระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตามหลักชัยภูมิในลักษณะของ “นาคานาม” โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่พระบรมมหาราชวัง มีวังเจ้านายและบ้านเสนาบดีรายรอบ ราษฎรทั่วไปรวมทั้งกลุ่มชาวต่างชาติ เช่น มอญ ลาว เขมร แวก ฉวน และทวาย จะตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มของพวกตนกระจายอยู่ในบริเวณต่างๆ มีแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองที่แยกออกจากแม่น้ำเป็นเครือข่ายคมนาคมและการอุปโภคบริโภค ชาวบ้านจึงมักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ การคมนาคมทางบกยังไม่มีความสำคัญมากนัก ถนนสายหลักมีจุดศูนย์กลางที่พระบรมมหาราชวังแยกไปยังสถานที่สำคัญรอบนอก [3]

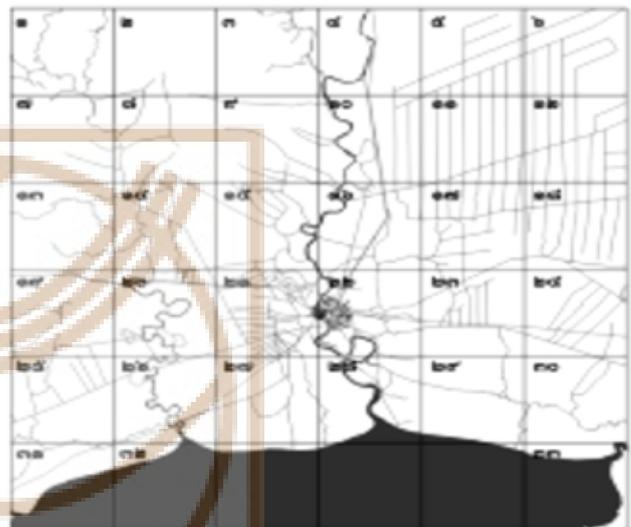
ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ การเติบโตของเมืองกระจายออกจากศูนย์กลางเมืองบริเวณพระบรมมหาราชวังออกสู่ที่ลุ่มฝั่งตะวันออกผ่านทางคลองสายต่างๆ โครงข่ายของคลองจึงมีความสำคัญในด้านการคมนาคม อุปโภคบริโภค รวมถึงในด้านยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

สมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 บ้านเมืองเริ่มสงบจากสงครามมีการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ รวมทั้งการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างชาติ จึงเริ่มมีการฟื้นฟูศิลปวิทยาการต่างๆ ควบคู่ไปกับการรับวัฒนธรรมจากต่างชาติเข้ามาพัฒนา มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น คลองทวีความสำคัญขึ้นเนื่องจากเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ในด้านการติดต่อกับหัวเมืองและการป้องกันประเทศจากด้านตะวันออก เส้นทางคมนาคม เส้นทางลำเลียงผลิตผลการเกษตร และเป็นเส้นทางการค้าขายที่พัฒนาขึ้นภายใต้สภาพเศรษฐกิจแบบส่งออกตามนโยบายการค้าเสรีหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง [1] โดยเฉพาะคลองแสนแสบที่เชื่อมศูนย์กลางของกรุงรัตนโกสินทร์เข้ากับพื้นที่ฝั่งตะวันออกของเมือง

ในสมัยรัชกาลที่ 4 คลองยังคงเป็นสาธารณูปโภคหลักของเมือง แต่เริ่มมีเส้นทางการสัญจรทางบก เช่นถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง และเพ็ชรนคร ที่มีบทบาทในการคมนาคมมากขึ้น ควบคู่ไปกับคลองในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการวางแผนชุดและฟื้นฟูคลองอย่างเป็นระบบ [1] เพื่อรองรับการเติบโตของเมือง คลองต่างๆ ที่เชื่อมโยงกันในลักษณะของเครือข่ายมีบทบาทสำคัญในการรวบรวมและขนส่งสินค้าเพื่อขยายสู่ตลาดต่างประเทศซึ่งส่งผลให้วิถีชีวิตริมคลองเปลี่ยนแปลงจากการบริโภคเพื่อการยังชีพสู่การผลิตในเชิงเศรษฐกิจ ชุมชนขยายตัวไปตามแนวคลองมากขึ้น

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงการขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 2 ระบบโครงข่ายของแม่น้ำลำคลองในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา : เท็ดศักดิ์ เตชะกิจจาจร. (2550) แผนที่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พ.ศ. 2449-2484 : การรวบรวมและจัดระบบฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพื่อสนับสนุนโครงการจัดการทรัพยากรทางน้ำ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

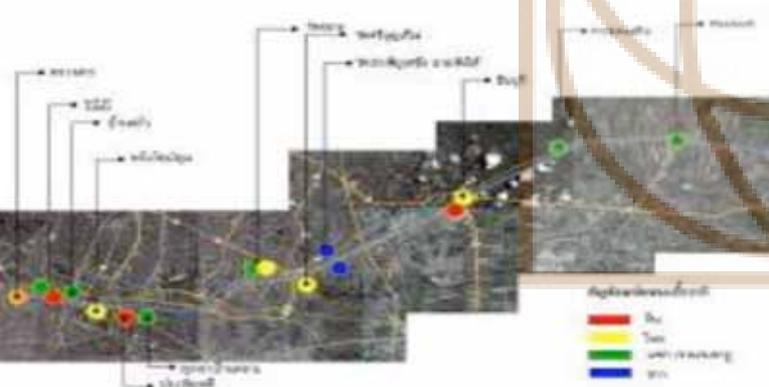
ทางการได้วางแผนพัฒนาคลองต่างๆ อย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การวางผัง การวางแผนในการขุด การออกแบบ เขื่อน ประตูน้ำ ทำเรือ รวมถึงการสร้างระบบการประปาสำหรับการอุปโภคบริโภค และระบบการชลประทานที่มีการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและการป้องกันน้ำท่วม ระบบโครงข่ายของคลองเป็นปัจจัยหลักสำคัญที่ทำให้เมืองเติบโตอย่างรวดเร็ว เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานสู่ที่ลุ่มตามแนวคลองทางฝั่งตะวันออกของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะคลองแสนแสบที่มีชุมชนกระจายอยู่ตลอดแนวคลอง

การตัดถนนขึ้นใหม่ผ่านเครือข่ายของคลองต่างๆ ส่งผลให้มีการสร้างสะพานขึ้นจำนวนมากบริเวณจุดตัดของคลองและถนน ซึ่งพื้นที่บริเวณจุดตัดดังกล่าวได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5-6 บทบาทของคลองเริ่มลดความสำคัญลงเมื่อระบบการคมนาคมทางบกพัฒนาขึ้น ได้แก่เส้นทางถนน เส้นทางรถไฟ เส้นทางรถราง จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ปรากฏว่ามีการขุดคลองขึ้นใหม่ในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์อีก

ประวัติและความสำคัญของคลองแสนแสบ

คลองแสนแสบแบ่งเป็นคลองแสนแสบใต้และคลองแสนแสบเหนือ คลองแสนแสบใต้เริ่มจากคลองมหานาคไปจนถึงหัวหมากซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานในการขุด [4] ส่วนคลองแสนแสบเหนือเริ่มจากหัวหมากไปจนถึงแม่น้ำบางปะกง ซึ่งปรากฏหลักฐานในพงศาวดารว่าขุดขึ้นใน พ.ศ. 2380 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีวัตถุประสงค์หลักทางด้านยุทธศาสตร์ คมนาคม การค้า การเกษตร และการอุปโภคบริโภคของชุมชนริมฝั่งคลองตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 3 ในการขุดคลองแสนแสบ ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 มีความว่า “ครั้นมาถึงเดือนนี้ ซึ่งมีค่า ปีระกา นพศก จุลศักราช 1199 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา เป็นแม่กองจ้างจีนขุดคลอง ตั้งแต่หัวหมากไปถึงบางขนาก เป็นทาง 1,337 เส้น 19 วา 2 ศอก ลึก 4 ศอก กว้าง 6 ศอก ขุดอยู่ถึงปีชวดโทศก ศักราช 1202 จึงสำเร็จ”

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มีการอพยพประชาชนเชื้อชาติต่างๆ มาตั้งถิ่นฐานทางด้านตะวันออกนอกเขตเมืองเพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสำหรับเมือง เมืองเติบโตและขยายตัวมาทางฝั่งตะวันออกตามแนวคลองโดยมีวัด มัสยิด และวังที่สร้างขึ้นริมคลองเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ คลองมหานาคและคลองแสนแสบจึงเป็นเส้นทางสำคัญในการเดินทางระหว่างกรุงรัตนโกสินทร์กับเมืองปาลัง (ปราจีนบุรี) และแปดริ้ว (ฉะเชิงเทรา) โดยเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำบางปะกงเข้าด้วยกัน

ภาพที่ 3 การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ตามแนวคลองแสนแสบ
ที่มา : ตกแต่งภาพจาก google earth บันทึกโดยคณะผู้วิจัย

ภาพที่ 4 วัดพุมวนาราม ที่สร้างขึ้นเพื่อให้ชุมชนมาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งตะวันออกของพระนครเพิ่มขึ้น
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 5 สภาพพื้นที่ฝั่งตะวันออกของพระนคร บริเวณคลองมหานาคและคลองแสนแสบ
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 6 คลองแสนแสบที่ปรากฏในแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2453
ที่มา : กรมแผนที่. (2527). แผนที่มณฑลกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองมีนบุรีขึ้นคู่กับธัญบุรีเพื่อผลิตอาหารเลี้ยงประชากรในเมืองและปริมณฑล การทำเกษตรในเชิงธุรกิจเริ่มมีมากขึ้น มีการขุดคลองเชื่อมและคลองซอยขึ้นเป็นจำนวนมากในลักษณะของเครือข่ายที่เชื่อมโยงพื้นที่การเกษตรทั้ง 2 นี้เข้าด้วยกันกับแหล่งผลิตอื่นๆทั่วกรุงเทพฯ โดยมีคลองแสนแสบเป็นแกนหลักที่ลำเลียงสินค้าเข้าสู่ศูนย์กลางเมือง พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดซ่อมคลองแสนแสบ “..จากเดิมซึ่งกว้าง 6 วา เป็นกว้าง 8 วา กับให้มีทางโยงทั้งสองฝั่งคลองฝั่งละ 6 ศอกด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนการคมนาคมและการค้าขายซึ่งนับวันจะขยายตัวสูงขึ้น ให้ได้รับความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น..” [5] สินค้าและแรงงานต่างถิ่นอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นจนที่ดินริมฝั่งคลองไม่เพียงพอต่อความต้องการ รัฐจึงเปิดโอกาสให้นายทุนเข้ามามีส่วนร่วมในการบุกเบิกพื้นที่รกร้างว่างเปล่าโดยได้รับผลตอบแทนเป็นที่ดินสองฝั่งคลอง ราคาที่ดินปรับตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง [1] ปรากฏโรงสี โรงเลื่อย และตลาดที่สำคัญ บริเวณแยกที่เป็นจุดตัดของคลองตามแนวคลองแสนแสบ เช่นตลาดบีบี ตลาดมีนบุรี และ ตลาดหนองจอก

ภาพที่ 7-8 สภาพภูมิประเทศริมคลองแสนแสบบริเวณถนนราชประสงค์ในอดีต
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ปัจจัยที่มีผลต่อการใช้พื้นที่ริมคลองแสนแสบ

1. นโยบายและกฎหมาย

นโยบายการขุดคลองแสนแสบเพื่อใช้ในการคมนาคมและเชิงยุทธศาสตร์ที่ต่อมาได้ปรับเปลี่ยนเป็นเส้นทางการค้าในเชิงธุรกิจมาขึ้นนั้นได้ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตามแนวคลองแสนแสบที่ส่งผลต่อการขยายตัวของเมือง แต่ละชุมชนที่ติดต่อกันได้เติบโตขึ้นพร้อมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันมาโดยตลอด ต่อมาเมื่อมีการใช้นโยบายและแผนพัฒนาต่างๆ ของกรุงเทพฯ การใช้ที่ดินริมคลองจึงปรับตัวตามทิศทางพัฒนาที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง ภายใต้เงื่อนไขทางด้านกฎหมายและข้อบังคับเกี่ยวกับประโยชน์ใช้สอยและการก่อสร้างของอาคารที่เป็นตัวกำหนดแนวทางของการขยายตัวที่สำคัญ รวมถึงแผนพัฒนาของกรุงเทพมหานครโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม แต่ละพื้นที่ได้พัฒนาภายใต้แผนควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินที่แตกต่างกันซึ่งสามารถสร้างอาคารได้ตามเงื่อนไขในข้อกำหนด ชุมชนริมคลองในเขตที่ใกล้กับศูนย์กลางเมืองปรับตัวให้มีการใช้งานของพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพ รักษาอัตลักษณ์ของชุมชนและมีความสัมพันธ์กับเมืองมากขึ้น ในขณะที่พื้นที่รอบนอกและพื้นที่แถบชานเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงในการใช้ที่ดินค่อนข้างน้อยเนื่องจากมีข้อจำกัดทางด้านกฎหมายในการสร้างอาคารขนาดใหญ่

2. การเติบโตและการขยายตัวของเมือง

ในอดีต ลักษณะทางกายภาพของชุมชนริมคลองเป็นบ้านเรือนที่สร้างอย่างต่อเนื่องเรียงรายกันไปตามแนวตลิ่ง โดยมีตลาดวัด มัสยิด และวัง เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน พื้นที่การค้าริมน้ำในยุคแรกๆ นั้นอยู่ในรูปแบบของตลาดน้ำหรือตลาดเรือ (floating market) ที่มักตั้งอยู่บริเวณปากคลองที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างคลองสำคัญๆ โดยอาศัยทำน้ำของวัด มัสยิด

หรือทำน้ำสาธารณะของชุมชนเป็นจุดรวมของเรือสินค้า ต่อมาเมื่อตลาดนัดมีกิจกรรมสม่ำเสมอเป็นที่รู้จักของคนทั้งในและนอกชุมชนและมีการพัฒนารูปแบบการเดินทางทางบกมากขึ้น

การพัฒนาระบบคมนาคมทางบกขึ้นมาทดแทนการคมนาคมทางน้ำซึ่งได้แก่การตัดถนนและสร้างทางรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ที่นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดเส้นทางใหม่สำหรับพื้นที่การค้า การเข้าถึงพื้นที่ที่สะดวกสบายและหลากหลายทำให้เกิดพื้นที่พาณิชย์กรรมริมน้ำรูปแบบใหม่ที่ผสานระหว่างพื้นที่การค้า จุดขนถ่ายสินค้า และจุดเปลี่ยนถ่ายการสัญจร การเดินทางเข้าออกของผู้คนที่มากขึ้นทำให้กิจกรรมการค้าและการพักอาศัยเกิดการขยายตัว และส่งผลให้พื้นที่พาณิชย์กรรมริมน้ำหลายแห่งมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

การเปลี่ยนแปลงของเมืองในด้านต่างๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อม ได้ลดบทบาทของคลองแสนแสบลง ถนนมีบทบาททางด้านคมนาคมแทนที่คลอง โดยเฉพาะถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ถนนรามคำแหง และถนนเลียบวารีที่สร้างขนานไปกับคลองแสนแสบ ระบบการสัญจรและระบบขนส่งสาธารณะที่สัมพันธ์กับความต้องการในเชิงธุรกิจ มักจะมีชุมชนหรือศูนย์กลางการคมนาคมที่สำคัญ เช่น สถานีรถไฟฟ้าและท่าเรือ ในบริเวณที่มีชุมชนขนาดใหญ่ โดยมีระบบขนส่งย่อยที่เชื่อมโยงกับการสัญจรทางน้ำอย่างเป็นทางการในลักษณะของเรือเช่า ในขณะที่ยังคงมีความสำคัญแทนที่การใช้รถจากคลอง ความสัมพันธ์ระหว่างคลองและชุมชนลดลง จึงมีการใช้งานโดยขาดแนวทางการรักษาคลองที่เป็นรูปธรรมจนเกิดปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมกายภาพริมฝั่งคลอง ประชาชนดั้งเดิมในท้องที่จึงย้ายถิ่นฐานออกสู่พื้นที่ชานเมือง เช่น ชาวชุมชนบ้านครัว และ บ้านดอน บางส่วนที่ย้าย

ไปอยู่ในชุมชนหนองจอกและมีนบุรี ที่ดินริมคลองที่มีศักยภาพทางด้านธุรกิจสูงจึงเปลี่ยนเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่เน้นประโยชน์ทางด้านธุรกิจเป็นหลัก ซึ่งอาคารขนาดใหญ่เหล่านี้มักไม่มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนริมคลองที่อยู่เดิม เช่น ศูนย์การค้า สถานบันเทิงและอาคารสำนักงานขนาดใหญ่ริมถนนเพชรบุรีตัดใหม่และถนนรามคำแหง เป็นต้น

ภาพที่ 9 การเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวของกรุงเทพมหานครในช่วงเวลาต่างๆ

ที่มา : กุลภัทร ยันตรศาสตร์. (2538) “วาทกรรมของเมืองผ่านโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์”. วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ฉบับภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง, หน้า 122.

3. การเติบโตของชุมชน

คลองแสนแสบที่มีชุมชนกระจายอยู่ตลอดแนวคลอง เช่น ชุมชนบ้านครัวซึ่งเคยเป็นทหารในกองอาสาจามที่ได้รับความดีความชอบพระราชทานที่ดินให้อยู่ร่วมกัน ชุมชนหลังวัดปทุมฯ ที่เคยเป็นบ่าวไพร่ที่ถวายงานให้กับเจ้านายในวังสระปทุม ชุมชนทรายกองดิน เชื้อสายมลายูที่อพยพมาเนื่องจากสงคราม และชุมชนชาวจีนที่เข้ามาทำธุรกิจการค้าบริเวณตลาดมีนบุรี เป็นต้น ซึ่งในระยะแรกไม่มีการผสมผสานทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมมากนักเนื่องจากอยู่ภายใต้การควบคุมของระบบไพร่ทำให้ไม่สามารถเคลื่อนย้ายแรงงานได้อย่างอิสระ แต่ละชุมชนจึงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไว้ได้ และสะท้อนผ่านการวางผังชุมชนรวมถึงการสร้างสรรคงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของแต่ละชุมชน โดยมีศาลเจ้า วัด และมีสียดตั้งอยู่ใกล้เคียงกันเช่น คลองตัน บางกะปิ มีนบุรี ศาลาแดง และบางน้ำเปรี้ยว

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองและนโยบายการพัฒนาบ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเป็นอย่างมาก การยกเลิกระบบไพร่และทาสทำให้ชาวบ้านมีโอกาสในการประกอบอาชีพและสร้างผลผลิตให้กับประเทศได้มากขึ้น มีการติดต่อค้าขายและการย้ายถิ่นฐานตามเส้นทางคลองที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและผสมผสานทางด้านวัฒนธรรมมากขึ้น ในปัจจุบันการปรับตัวและพัฒนาส่งผลให้ชุมชนเติบโตไปควบคู่กับการเติบโตของเมืองโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ไว้ได้ ในขณะที่หลายชุมชนย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ชานเมืองและชนบทโดยที่ยังคงทำงานในเขตเมืองและติดต่อกับญาติพี่น้องในเขตเมืองอยู่เสมอ โดยมีเส้นทางสัญจรทางน้ำเป็นเส้นทางสำคัญเส้นทางหนึ่ง

การเลือกพื้นที่ชุมชนเพื่อการศึกษา

ด้วยศักยภาพในการตั้งถิ่นฐานและนโยบายของทางการจึงมีการตั้งถิ่นฐานตลอดแนวคลองแสนแสบ ชุมชนที่มีความแตกต่างทางด้านภาษาและเชื้อชาติได้อาศัยอยู่ร่วมกันและเติบโตไปพร้อมกับประวัติศาสตร์ของเมือง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาชุมชนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หลายแห่งได้ย้ายถิ่นฐานหรืออยู่อย่างยากลำบากเนื่องจากไม่สามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงได้ มีเพียงไม่กี่ชุมชนที่ปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวโดยที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ไว้ได้ เช่น ชุมชนทรายกองดิน ชุมชนบ้านดอน และชุมชนบ้านครัว

ในการศึกษานี้ ได้เลือกชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นมาของคลองแสนแสบ มีบทบาทสำคัญในการเติบโตของเมือง มีประวัติศาสตร์และมีวิถีชีวิตที่มีผลต่ออัตลักษณ์ของชุมชน และรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้แก่ชุมชนบ้านครัวที่รักษาวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ และฝ่าฟันปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ชาวชุมชนมีความภูมิใจในอัตลักษณ์ของตนและสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมของชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชน ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาอันได้แก่ผังชุมชนและสถาปัตยกรรมจึงสะท้อนอัตลักษณ์ของชาวชุมชนในแต่ละยุคสมัย

ชาวชุมชนตระหนักดีว่า หากไม่รักษาสถานที่ที่มีคุณค่าในชุมชนและไม่มีการปรับตัวให้ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงแล้วอาจประสบปัญหาเช่นชุมชนต่างๆ ที่ต้องย้ายออกไป ชาวชุมชนจึงเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์สถานที่สำคัญที่มีคุณค่าในชุมชน ในขณะเดียวกันก็มีความต้องการสภาพแวดล้อมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบใหม่โดยไม่ส่งผลเสียต่อวิถีชีวิตและความเชื่อของชุมชน

การศึกษานี้แบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่

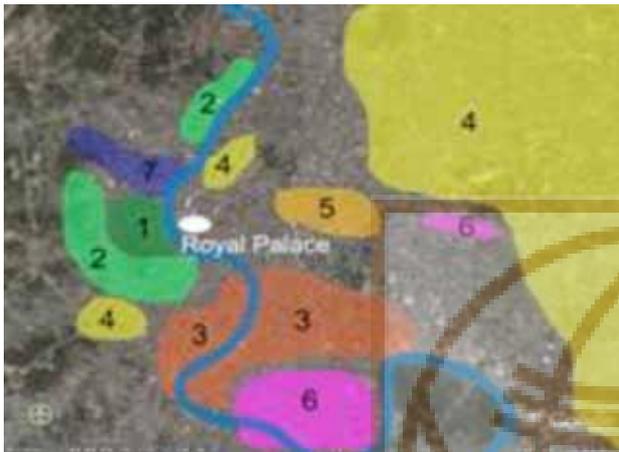
1. รวบรวมและวิเคราะห์องค์ความรู้ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงาน สถาปัตยกรรม และภูมิทัศน์ตลอดจนการใช้พื้นที่ตลอดแนวริมคลองแสนแสบ
2. จัดทำฐานข้อมูลทางด้านกายภาพของชุมชนบ้านครัว ร่วมกับผู้นำและตัวแทนจากชุมชน
3. เสนอแนวทางในการอนุรักษ์มรดกทางด้านสถาปัตยกรรมและการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนบ้านครัว

ความสำคัญและความเป็นมาของชุมชนบ้านครัว

ชุมชนบ้านครัวเป็นชุมชนมุสลิมเชื้อสายจาม [6] ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 พระราชทานที่ดินให้อยู่ร่วมกันหลังจากที่ชาวชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาบ้านเมืองและมีส่วนร่วมในสงครามครั้งสำคัญของแผ่นดินหลายครั้ง รวมทั้ง “สงครามเก้าทัพ” ดังนั้นที่ของชาวบ้านครัวที่ว่า

“...สงครามยิ่งใหญ่ที่พวกเขาออกรบคือสงครามเก้าทัพ สมัยรัชกาลที่ 1 ที่พม่ายกกองทัพมา ล้อมประชิดไทยหลายด้าน

เข้าสหมทกับทหกรกองอสจกม สงครมคั้งนี้พมำพำยแพ้แตกท้...
ถือเป็นเกียรดิยศควมดีควมชอบมก พระบพทสมเด็จพะพุทธ
ยอดฟำจุพหโลก จิงทงพระกรณำโปรดเกล้าฯ พระรชทหนที่ดิ
ผินหนึ่งให้เป็นที่อยู่อำคัยทำมำหำกีนอยุ่รวมเป็นหมวดหมูนอกเขต
พระนคร.....ชวบ้านนับถือศสทนอิสลม จิงร่วมกั้สร้างสุหร่ำ
ขึ้นไว้ใช้ปฏิบัติศสทนกิจตามหลักศสทน เล่ำต่อกันมำว่ำมีบรรพ
ชนได้รับบรรดาคักดีเป็นขุนนางชื่อว่ำ “พระยารชบั้งสัน” อยู๋ใน
บ้านคร้วด้วย หมูบ้านแต่เดิมจ เรียกขนกันว่ำ “บ้านแขกคร้ว”
โดยตั้งเป็นหมูบ้านในปี พ.ศ. 2330 และสร้างมัสยิดขึ้น เรียกว่ำ “สุหร่ำ
กองอสจกม” หรือ “สุหร่ำคลองนงหงษ์” หรือ “สุหร่ำเก่ำ”...[7]

ภาพที่ 10 ตำแหน่งการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมเชื้อสายต่างๆ ในกรุงเทพฯ
1. ชาวพื้นเมือง 2. เปอร์เซีย 3. อินเดีย 4. มลายู 5. จาม 6. ชาว 7. อาหรับ
ดัดแปลงภาพจาก google earth

ที่มา : อาดิศร์ อิดริส รัชชมณี. (2552) แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรม
มัสยิดในกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต,
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 92.

ชวมุสลิมบ้านคร้ว มีวิถีชีวิตทงสังคัมสัมพันธ์กับชุมชน
ต่งๆ ตามแนวคลองมำตลจรระยะเวลำนานนับร้อยปี โดยเฉพาะ
ชุมชนมุสลิมที่ติดต่อและช่วยเหลือกันในเรื่องต่งๆ เช่น การจัดงน
นิกะฮ์ (สมรส) งนญะนชะฮ์ (พิศพ) และการชะกาด (บริจาค)
เพื่อสร้างมัสยิด รวมถึงการช่วยเหลือให้ที่พักอำคัย โดยเฉพาะ
ชุมชนบ้านคร้วที่มีทหกรและขุนนางที่รับรชทกรในรชสำนัก จิงมี
สถนภพทงสังคัมและมีศักยภาพในการช่วยเหลือชุมชนอื่น เช่น
การที่ทงกรให้มุสลิมจกมลายูมำพักในชุมชนบ้านคร้วในช่วงดิ
รัตนโกสินทร์ ก่อนจะให้ไปตั้งถิ่นฐนอยู่รอบนอก คลองแสนแสบ
การช่วยเหลืองนบุญงนกุศลของชุมชนต่งๆ ตามแนวคลอง
หรือการที่ชุมชนต่งๆ ส่งลูกหลานมำศีกษในสถนศีกษของชุมชน
บ้านคร้ว เป็นดิ

มีการตั้งถิ่นฐนหนำแน้นริมคลอง ลักษณะทงภพ
ของที่พักอำคัยและการตั้งถิ่นฐนได้รับอิทธิพลจกชุมชนท้องถิ่น
กรุงเทพฯ บ้านแต่ละหลังมีทำนำของตัวอง ซึ่งในระยะแรกของการ
ตั้งถิ่นฐนบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนแพที่สัญจรทงน้ำเป็นหลัก
ต่อมำจิงสร้างเป็นเรือนเครื่องผูกและเรือนเครื่องสับอยู่บนเสาสุง
ก่อนจะเปลี่ยนเป็นเรือนทงขนมบั้งขิงในสมัยรชทกัลที่ 5-6 และ
พัฒนสู่บ้านเรือนรูปแบบสมัยใหม่ในปัจจุบัน

ปัจจุบันชุมชนบ้านคร้วเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในย่าน
ธุรกิจกลางใจเมืองที่มีเครือช่ำยคณคกรรองรับ อยู๋ในเขตกรใช้
ที่ดินเพื่อการพหณิชยกรรม ที่ดินจิงมีราคาสูงและมีศักยภาพในการ
พัฒนอย่งมก เป็นชุมชนที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อน
เศรษฐกิจของเมืองและมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับชุมชนเมืองโดยรอบ
โดยที่ยังคงรักษา อัตลักษณ์ไว้ได้ มีการติดต่อสื่อสารแบบปรวมภูมิ
ผ่านความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ศูนย์กลางของชุมชนคือมัสยิด
และสุสานบนที่ตองห่างจกฝั่งคลอง หนำมัสยิดเป็นพื้นที่โล่งที่ใช้
ร่วมกันเชื่อมต่อกับพื้นที่ริมคลองโดยใช้ทำนำของมัสยิด เนื่องจาก
ไม่มีการแยกพื้นที่มัสยิดกับชุมชนอย่งตายตัว ชุมชนจิงมักขยจก
ริมฝั่งคลองเข้าสู่พื้นที่โล่งภพในมำสันสุดบริเวณที่ว่างหนำมัสยิด
ซึ่งเป็นพื้นที่สวากลางที่ใช่งนร่วมกันของชุมชน โดยเว้นทงเดิน
ภพในชุมชนให้กว้างพอเดินสวกันได้ สะพนและถนนที่ตัดผ่าน
ชุมชนทำให้แบ่งชุมชนออกเป็น 2 ส่ว ชุมชนยังคงใช้พื้นที่ได้
สะพนเป็นพื้นที่สวากลางที่เชื่อมต่อกับชุมชนทั้ง 2 ส่ว และทำเรือ
ของชุมชนแทนที่ศลาริมน้ำเดิม ปัจจุบัน ทงกรได้สร้างทงเดิน
ริมคลองนอกแนวที่เคยเป็นทำเรือของแต่ละบ้าน พื้นที่ริมน้ำจิงลด
บทพทลงเป็นเพียงทงสัญจรสถณะ

เส้นทางสัญจรทงถนนที่สำคัญได้แก่ ถนนเพชรบุรีทง
ทิศเหนือ ถนนพระรรม 1 ทงทิศใต้ ถนนพญาไท ทงทิศตะวันออก
และถนนบรรทัดทงที่ผ่านชุมชนโดยเชื่อมถนนเพชรบุรี
และพระรรม 1 เข้าด้วยกัน โดยมีถนนชอยย่อยเป็นโครงช่ำยเข้าสู่
ส่วต่งๆ ของชุมชน โดยเฉพาะชอยพญนาค เส้นทางน้ำที่สำคัญ
ได้แก่ ทำเรือตวนบริเวณสะพนเจริญผลและสะพนเฉลิมหล่ำ

สามารถเข้าสู่ชุมชนได้จากสถนัรไฟฟ้า สถนัสนมกีฬา
แห่งชชาติทงด้านถนนพระรรม 1 และสถนัรชวเทวีทงด้านถนน
พญาไท เส้นทางสัญจรทั้งหมดโย่งสู่ชุมชนโดยทงเดินโดยเฉพาะ
ทงเดินริม 2 ฝั่งคลอง ที่เป็นเส้นทางสัญจรหลักภพในชุมชน
รวมถึงเป็นเส้นทางที่นักท่องเที่ยวใช้ในการเดินชมสถนที่ต่งๆ

สภาพแวดล้อมของชุมชนที่มีถนนหลัก 4 สย มีสถนั
รถไฟฟ้า และทำเรือ โดยมีคลองแสนแสบอยู่กลางชุมชน ทำให้
การเข้าถึงพื้นที่รอบชุมชนได้สะดวก พื้นที่รอบชุมชนเกิดการ
เปลี่ยนแปลงอย่งรวดเร็ว ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้น เกิดอศกรพักอำคัย
ขนาดใหญ่ ศูนย์การค้ำ และ อศกรสำนงน ซึ่งชชาติปฏิสัมพันธ์
กับชุมชน แม้จะมีถนนใหญ่หลายสายรอบชุมชน แต่ในชุมชนไม่มี
ถนนสำหรับรถและที่จอดรถที่เพียงพอ ปัจจุบันใช้พื้นที่บางส่ว
ของสุสานเป็นที่จอดรถกลางของชุมชน และเข้าสู่ชุมชนโดยทงเท้า
ซึ่งมีระยะทงไกลจกถนนและพื้นที่จอดรถ ภพในชุมชนจิงมีการ
เปลี่ยนแปลงไม่มกนักเมื่อเทียบกับเมืองโดยรอบ แต่เป็นข้อจำกั
ในเรื่องของการสัญจร การขนส่ง และการช่วยเหลือในกรณีที่มีเหตุ
ฉุกเฉินในชุมชน

ภาพที่ 11 สภาพชุมชนบ้านคว่ำ
ที่มา : ภาพถ่ายโดยคณะผู้วิจัย เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2555

ภาพที่ 12 ผังการใช้ที่ดินและสถานที่สำคัญในชุมชนบ้านคว่ำ
ที่มา : ภาพถ่ายโดยคณะผู้วิจัย เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2555

แนวทางการพัฒนาพื้นที่ริมคลองแสนแสบ ของชุมชนบ้านคว่ำ

ชุมชนบ้านคว่ำเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ลักษณะการวางผังชุมชนมีความสัมพันธ์กับคลอง โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางกิจกรรมและการปฏิบัติศาสนกิจ ในอดีตบ้านส่วนใหญ่มีได้ถนนสูงที่มีพื้นที่ส่วนกลางระหว่างบ้านแต่ละหลังเอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว ซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏทั่วไปในชุมชนมุสลิมที่อยู่ริมน้ำในกรุงเทพฯ

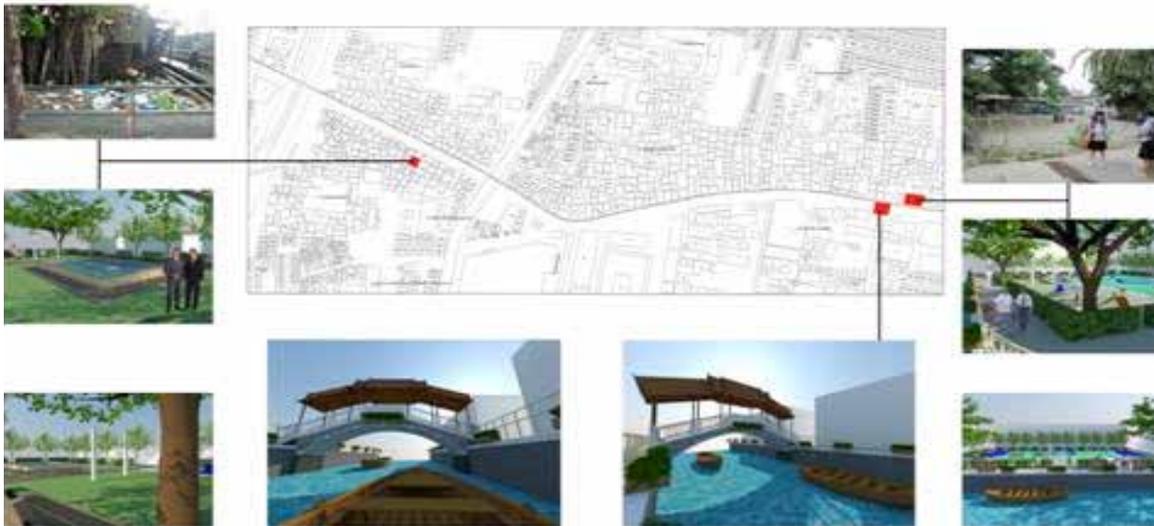
ต่อมาเมื่อการสัญจรทางบกมีบทบาทมากขึ้นแทนที่คลอง มีการสร้างทางเดินด้วยคอนกรีตที่มีความมั่นคงถาวรมากขึ้น โดยเฉพาะทางเดินริมน้ำที่ทำให้เข้าถึงชุมชนจากถนนได้สะดวกขึ้น บ้านที่อยู่ริมน้ำหลายหลังปรับเปลี่ยนการใช้งานเป็นร้านค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ในขณะที่บ้านหลายหลังก็เริ่มเป็นอาณาเขตที่ชัดเจนเพื่อความเป็นส่วนตัว บ้านส่วนใหญ่บริเวณด้านในของชุมชนที่อยู่ห่างจากคลอง มักขยายต่อเติมหรือกั้นรั้วเป็นสัดส่วนติดกับทางเดิน พื้นที่ส่วนกลางของชุมชนจึงลดลง

ปัจจุบันการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงเป็นชุมชนที่พักอาศัยที่มีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง ชุมชนเติบโตและขยายตัวจนมีความหนาแน่นสูงโดยเฉพาะบริเวณริมคลอง แม้ชาวชุมชนจะไม่มี การใช้น้ำและการคมนาคมจากคลองเหมือนในอดีต แต่ด้วยความผูกพันในลักษณะของเครือญาติที่ยึดมั่นในศาสนาอิสลาม ชาวชุมชนยังคงใช้พื้นที่ริมคลองสำหรับทำกิจกรรมต่างๆ ที่โยงเข้ากับกิจกรรมของมัสยิด เช่น การเตรียมงานบุญ การจัดงานเลี้ยงทำบุญ ขบวนแห่กันกะฮ์ (แต่งงาน) ญะนาซะฮ์ (ละหมาดเมื่อมีผู้เสียชีวิตและนำศพไปฝังที่กุบ์รหรือสุสาน) รวมถึงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ริมคลองเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

พื้นที่โล่งในชุมชนที่สำคัญได้แก่ ลานหน้ามัสยิด สุสาน พื้นที่ได้สะพาน ทางเดินในชุมชน และทางเดิน ริมคลอง มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างจากชุมชนที่สัญจรทางน้ำมาเป็นทางบก การใช้พื้นที่ที่เคยเชื่อมต่อกับคลองมาอิงกับถนนมากขึ้นโดยมีศูนย์กลางอยู่ตามแนวถนน มีถนนซอยและทางเดินย่อยเป็นตัวเชื่อมต่อบริเวณต่างๆ ของชุมชน ร้านค้าไม่มีพื้นที่ส่วนกลาง และพื้นที่จัดเก็บสินค้าและจุดขนถ่ายสินค้าที่เป็นระบบ จุดบรรเทาสาธารณภัย และตำแหน่งของระบบสาธารณูปโภคที่สำคัญยังไม่ครอบคลุมพื้นที่เพียงพอ ลักษณะสถาปัตยกรรมโดยทั่วไปเป็นมีทั้งอาคารที่สร้างในยุคต่างๆ และอาคารร่วมสมัยที่มีความหลากหลาย มีอาคารที่มีคุณค่ากระจายอยู่ตามส่วนต่างๆของชุมชน เช่น มัสยิดบ้าน และศาลาท่าน้ำ หลายแห่งไม่มีการใช้งานและอยู่ในสภาพทรุดโทรม ชุมชนมีความต้องการพื้นที่ส่วนกลางสำหรับพักผ่อนและออกกำลังกายตอนเย็น โดยเฉพาะพื้นที่โล่งที่ติดกับทางเดินริมคลอง ซึ่งพื้นที่ในปัจจุบันไม่เพียงพอต่อความต้องการ มีปัญหาเกี่ยวกับเรือโดยสารขนาดใหญ่ในคลองที่ขับเร็วมีเสียงและคลื่นน้ำรบกวน จากการสำรวจร่วมกับชุมชน สามารถแบ่งประเภทพื้นที่ที่มีคุณค่าต่อชุมชนได้ 3 ลักษณะ ได้แก่ คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม คุณค่าทางการใช้งานของชุมชน และคุณค่าทางด้านความเชื่อ

เมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากการค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ การวางผัง และการออกแบบชุมชนเมืองแล้วสามารถแบ่งพื้นที่เพื่อการศึกษาได้ดังนี้

1. พื้นที่บริเวณรอบมัสยิดทั้ง 3 แห่ง
2. พื้นที่บริเวณศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนและบริเวณที่ชุมชนใช้ทำกิจกรรมร่วมกัน
3. พื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรม

ภาพที่ 13 ตัวอย่างการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชนบ้านครัว
ที่มา : ภาพถ่ายโดยคณะผู้วิจัย เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2555 และภาพจำลองทัศนียภาพโดยคณะผู้วิจัย เมื่อวันที่ 15 เมษายน 2555

4. พื้นที่รกร้างที่มีศักยภาพในการใช้ประโยชน์สำหรับชุมชน

5. เส้นทางสัญจรในชุมชนที่เปิดให้ภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรมชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนบ้านครัวนั้น ควรวางแผนอนุรักษ์พื้นที่บริเวณอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ควบคู่ไปกับการปรับปรุงภูมิทัศน์ของทางเดินริมคลอง และปรับปรุงพื้นที่โล่งสำหรับประกอบกิจกรรมส่วนกลางที่มีอยู่ในชุมชนให้มีความสวยงามและมีการใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในส่วนของ การปรับปรุงพื้นที่เพื่อส่งเสริมร้านค้าต่างๆ นั้น ควรพัฒนาด้านจุดเชื่อมต่อการสัญจรและจัดระบบของพื้นที่ขนถ่ายสินค้าให้มีความสะดวกและปลอดภัย ควรวางระบบสาธารณูปโภครวมทั้งรองรับการใช้งานได้อย่างครอบคลุม เช่น ระบบระบายน้ำและระบบบำบัดน้ำรวมก่อนปล่อยลงสู่ทางระบายน้ำสาธารณะ และควรมีแผนรองรับการขยายตัวเพิ่มขึ้นในอนาคตโดยมีแนวทางในการปรับปรุงพื้นที่ให้มีลานกิจกรรมของชุมชนเป็นบริเวณเปิดโล่งกลางแจ้งที่เชื่อมโยงกับกิจกรรมภายในอาคารที่สำคัญ เช่น มัสยิด ศูนย์กิจกรรมชุมชน พิพิธภัณฑ์ชุมชนหรือบริเวณที่เป็นที่รกร้างที่อยู่ใกล้กับศูนย์กลางการสัญจร เป็นทั้งที่พักผ่อน ชุมชน และประกอบพิธีของชุมชน ตลอดจนใช้ส่งเสริมภาพลักษณ์ของอาคาร มีการกำหนดพื้นที่ใช้งานในแต่ละส่วน และจัดเตรียมให้สอดคล้องกับกิจกรรม มีทางเดินที่มีขนาดกว้างไม่น้อยกว่า 1.5 เมตร และเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้สอดคล้องกับการใช้งานและภาพลักษณ์ของโครงการ เช่น ม้านั่ง โคมไฟ ป้ายบอกทาง และสิ่งตกแต่งประดับประดาต่างๆ ปูด้วยวัสดุที่มีความทนทานและสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยรอบ เช่น คอนกรีต หิน และกระเบื้อง โดยจัดพื้นที่บางส่วนไว้สำหรับปลูกต้นไม้ ปูหญ้า หรือใช้การปลูกต้นไม้ตามแนวตั้ง มีการแสดงขอบเขตในลักษณะต่างๆ เช่น แนวรั้ว แนวต้นไม้ การเปลี่ยนระดับพื้น และการเปลี่ยนวัสดุปูพื้น ซึ่งได้จัดทำเป็นแนวทางการออกแบบ (Guideline) ให้กับทางชุมชนเพื่อนำไปใช้ในการปรับปรุงภูมิทัศน์ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- [1] พิมพ์อุมา โดสินธพ.(2548). คลองเชื่อมกับพัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำบางปะกง ระหว่าง พ.ศ.2420-2500. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท . กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- [2] กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ. (2545). การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี. วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [3] เน่งน้อย ศักดิ์ศรี. (2537). มรดกสถาปัตยกรรม กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขาธิการ.
- [4] เรืองศักดิ์ ดำริห์เลิศ. (2546). ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางด่วนซีทีโรดของชาวชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- [5] คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. (2525). จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- [6] เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยมุสลิม. กรุงเทพฯ : กองทุนสง่า รุจิระอัมพร.
- [7] เรืองศักดิ์ ดำริห์เลิศ. (2545). ประวัติศาสตร์บ้านครัวและการต่อต้านทางด่วนซีทีโรดของชาวชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).